ROMU

ÅRSSKRIFT FRA ROSKILDE MUSEUM

1995

Til alle Rejsendes Nødtørft og Bekvemmelighed

Om Roskildes privilegerede gæstgivere.

af Knud Poulsen

Tiden indtil 1695

Rejsende har til alle tider haft behov for mad og drikke og ikke mindst overnatning.

Allerede i middelalderen var borgerne i byerne forpligtet til at huse rejsende. Herberg eksisterede så godt som ikke, da antallet af rejsende var så lille at der næppe har været økonomisk grundlag herfor.

Ingen bankede dog forgæves på klostrenes porte, men gæstfriheden var nok mere et udslag af kristen næstekærlighed, som dog ofte blev misbrugt. I 1257 var det så grelt, at Vor Frue kloster i Roskilde så sig nødsaget til at klage til paven, da de længe havde været generet af »højborne kvinder af verdslig stand«, som trods priorindens protester hjemsøgte klosteret og forblev i længere tid, så klosteret »led store afbræk«. Under trussel om bandlysning forbød paven verdslige personer at fremture sådan[1].

Lovgivningsmagten søgte gentagne gange at fremme oprettelsen af gæstgiverier. Velkendt er Chr. 2.'s lov fra 1521 om kroer for hver to mil på alfare veje på Sjælland. Blandt de ældste nævnes ofte Roskilde kro midtvejs mellem København og Roskilde og Osted kro mellem Roskilde og Ringsted. I købstæderne gik det dog mere trægt med oprettelse.

Den vidtberejste englænder Fynes Morryson rejste i 1593 fra København til Roskilde og fortæller herom, at han rejste de fire mil på fire timer og returnerede næste dag. Videre fortæller han: »Jeg så ingen kroer i København, Helsingør eller Roskilde, men enkelte har bevilling til at holde åben bod til vinsalg, hvor det fælles bord altid er dækket med en dug. Rejsende må skaffe sig kost og logi hos en borger og i deres huse vil de finde honnet væsen, samt rene senge og lagener«[2].

Tilsyneladende har nogle rejsende overnattet på Kongens gård i Roskilde, dvs. den tidligere bispegård hvor »Palæet« nu er. I hvert fald udstedes 8. januar 1582 forbud mod at holde gæsteri der.

Endnu i 1643 skrev Chr. 4. til lensmanden i Roskilde, at to af de bedste huse i byen skulle reserveres til logi for »Rigens råd«[3]. Det var nok herrer som var bedre vant og som næppe ville tage til takke med et offentligt herberg, for et sådant eksisterede faktisk i Roskilde dengang.

I en bevilling, som er dateret 22. juni 1646 i København hedder det: »Borger i Roskilde Niels Rasmussen er af øvrigheden der forordnet at holde offentlig værtshus for uden- og indenlandske, som behøver herberg. Da den sidst udgangne

Fig. 1 Udsnit af Resens kort fra 1677 som viser Hersegade som stedet hvor den nord/syd gående akse krydser øst/vest aksen.

reces bevilger sådanne værter frihed for al skat og byens tynge (dvs. byrder pålagt borgerne) skal Niels Rasmussen, så længe han holder herberg, være forskånet herfor«[4].

Hvornår byen har gjort ham til offentlig værtshusholder og på hvilke vilkår, kan vi ikke vide, da byens arkiver brændte i 1731, men han er rimeligvis den »Niels Koch«, som vi kender fra første halvdel af 1600-tallet, der tilberedte de lam, som Kongen fra gammel tid skænkede de borgere, der høstede hø på Kongens eng ved Tostholm nær Sengeløse[5]. De omtalte begunstigelser - bl.a. skattefrihed - er et klart udtryk for statsmagtens interesse i oprettelse af gæstgiverier, hvor der var behov derfor.

Niels Rasmussens gæstgiveri lå centralt på Hersegade[6], som var en vigtig del af den trafikale nord/syd akse, som her krydsede den øst/vestgående trafik. Hersegade var da også allerede dengang tilholdssted for mange vognmænd. Den præcise beliggenhed kender vi ikke, men et godt gæt kunne være den firelængede gård midt i

Hersegade som ses på Resens kort over Roskilde fra ca. 1670 - muligvis det nedlagte Gråbrødre kloster.

Da Niels Rasmussen døde i Januar 1653[7] var han sikkert en ældre herre og enken, Sidse, overtog værtshuset. Fra hende har vi nogle regninger alle dateret i første halvdel af 1653[8]. En af regningerne er meget specificeret og fortjener et nøjere studium, da den formentlig er en af landets ældste værtshusregninger. Den er dateret 6. april 1653 og anledningen var følgende: Dronningen havde i nogen tid haft besøg af sin bror, som nu var på vej hjem til Tyskland. Han blev ledsaget til Korsør af folk fra hoffet, nemlig hertug Ernst Günther (stamfader til »Augustenborgerne«), kongens overskænk og underopvarter plus nogle tjenere. På vej hjem fra Korsør blev de i Roskilde overmandet af sult og - ikke mindst - tørst. På regningen står, at de fik middagsmåltid og blev bespist og trakteret således: (beløb anført i rigsdaler = 96 skilling; 1 ort = 24 skilling)

1 kalkunsk hane	1 rdl.
2 unge lam	1½ rdl. 16 sk.
2 par småhøns	½ rdl.
færsk oksekød for	½ rdl.
sukker 1 pund	½ rdl.
sukat 1 pund	½ rdl. 32 sk.
1 ret salted laks	32 sk.
hvedemel 3 pund	1 ort
æg ½ ol	16 sk.
brød	32 sk.
muskatblomme	4 sk.
ingefærpudder	4 sk.
safran	2 sk.
kanelpudder	2 sk.
rosenvand 1 pæl	10 sk.
rosiner ½ pund	6 sk.
korrender 1 pund	12 sk.
smør ½ otting	1 rdl.
fransk vin eller tilsv.	
6 potter à 12 sk.	3 ort
øl 36 kander à 4 sk.	1½ rdl.

På regningens side 2 er desuden anført, at 10 personer blev bespist med hver et måltid til 1 ort uden nærmere angivelse. Det

Fig. 2 Illustration fra en tysk kogebog fra 1581 med menyforslag til »fyrstelige, borgerlige og simplere gæster«. Det Kgl. Bibliotek.

har formentlig været soldater og køresvende, som måske har fået »dagens måltid«, hvortil de fik 6 potter fransk vin og 8 kander øl.

Det er i øvrigt meget oplysende, at man anfører mængder og priser på de varer, som er medgået, i stedet for navn på de retter, som blev serveret. Krydderierne er betegnet ved deres tilstandsform - f.eks. kanelpudder. Endnu bruger vi formen i puddersukker. Om drikkevarerne kan oplyses, at en pæl er ca. ¼ liter, 1 pot er ca. 1 liter og en kande ca. 2 liter, så det er ganske store mængder de har skyllet ned. Det kan tænkes, at noget af vinen er brugt til »Lutendrank«, hvor vin og sukker opvarmes på en messingpande og tilsættes forskellige stødte krydderier bl.a. ingefær, kanel og muskat, hvorefter det hele sies og kold vin tilsættes[9]. Det blev altså ikke drukket varmt som »gløg«. Øllet er på regningen opført som »danst øl« - ikke dansk øl, men øl fra Danzig[10], hvorfra store mængder blev importeret og serveret i rådhuskældrene tillige med Rostockøl, som var meget populært. I 1618 fik den senere så kendte billedskærer Brix Snedker en bøde, fordi han lod sig bestikke med en hel tønde tysk øl i Roskildes rådhuskælder[11]. Der var forresten to grunde til at rådhuskælderne var så fremtrædende drikkesteder. Den ene var den, at borgmestre og råd tjente godt på det og den anden grund kunne være, at de gamle kælderhvælvinger - som næppe fandtes i mange bygninger - var ideelle til opbevaring af øl og vin. Det er formentlig en sådan hvælving, som fandtes på Domkirkegården - muligvis ved den tidligere bispegård - hvorfra der solgtes vin indtil Chr. 4. forbød det[12].

Hvad var der i øvrigt i vejen med det danske øl? I en gammel rejseskildring hedder det, at danskerne har dårligt øl fordi de har dårligt vand! Det kunne naturligvis skyldes forurening og man forbød f.eks. i 1600-tallet borgerne i Nakskov at vaske tøj de steder, man hentede vand til ølbrygning. Det var dog få steder i Danmark, hvor man havde så rigeligt og klart kildevand som netop Roskilde, en tanke, som Chr. 4. også var inde på. Han forbød i 1621 al fremmed øl samtidig med at de konservative lav var ophævet, men den ønskede virkning udeblev og lavene blev igen tilladt i 1627[13], men et år forinden blev et særligt bryggerlav tilladt i Roskilde og lensmanden og borgmestre og råd i Roskilde skulle »anordne bryggergårde alene der hvor det bedste kildevand var for hånden«. De skulle også have tilsyn med, at bryggergårdene var forsynede med gode bryggerser og redskaber[14]. Det er i dag næppe muligt at spore resultatet, men ved en brand i 1647 nedbrændte ikke mindre end 12 bryggergårde og i tidsrummet 18. september 1658 til 14. juli 1660 rekvirerede de svenske tropper i Roskilde 14.917 tønder øl[15] - svarende til ca. 6 mill. moderne flasker, så svenskerne kunne åbenbart godt lide det danske øl (det kan de for øvrigt stadig).

Inden øllet forlades, er der grund til at se på et lille træsnit, som viser en maltkværn drevet af en vandmølle. En af Roskildes mange vandmøller havde netop i 1600-tallet en maltkværn[16]. Den lå ved hjørnet af Hedegade og Byvolden - den såkaldte vandhusmølle - og den fik sit vand fra Helligkorskilden, Blegdamskilden og Højbrøndskilden.

I 1656 afstod Niels Rasmussens enke gæstgiveriet i Hersegade til Jørgen Hansen, som fik kongeligt privilegium herpå

Fig. 3 Ølbrygningens første faser. Byggen »støbes« i støbekarret t.h., tørres i køllen bagtil og formales på kværnen t.v. Olaus Magnus.

med de samme fordele som forgængeren »navnlig at være fri og forskånet for al skat og byens tynge«. Skatten var dengang ikke ret stor, hvorimod det man kaldte byens tynge kunne være særdeles belastende, især forpligtelsen til at modtage soldater, som jævnligt blev indkvarteret hos borgerne. Uden disse privilegier var det næppe lønnende at drive gæstgiveri, da antallet af rejsende dengang var meget lille. Kongens interesse i at holde liv i et gæstgiveri ses tydeligt af en række fordele, som Jørgen Hansen fik udover de allerede nævnte. For det første måtte han årlig modtage to oksehoveder (= ca. 460 liter) brændevin fri for told og afgift. Ligeledes 8 oksehoveder (ca. 1.850 liter) fransk vin. For det andet måtte han »af vor og kronens skove der sammesteds til sin husholdnings fornødenhed årlig bekomme 100 læs ved«. Endelig fritages han for »malttold, som hans værtshus fornødenhed kan behøve«, dog maximum 20 rigsdaler. Til gengæld skal han holde »et ustraffeligt herberg for alle som det behøve og til en sådan pris, at ingen med billighed kan have noget at besvære«[17]. Allerede året efter - i 1657 - forbedrede kongen betingelserne. »Til gæstgiveriets desto bedre vedligeholdelse« blev han yderligere fri for accise af 4 ammers (= ca. 600 liter) rinskvin eller spansk vin, som han skal sælge til en billig (dvs. rimelig) pris og »til hans gæsters fornødenhed falholde«[18].

Trods alle begunstigelser for gæstgiver Jørgen Hansen blev det snart en utrolig svær tid. I 1658 stod svenskerne i byen for at underskrive Roskildefreden, der kun varede et halvt år. I august 1658 stod de igen i byen, og nu fulgte de to sikkert sværeste år i Roskildeborgernes historie med brandskatter og afpresninger samt levering af enorme mængder fødevarer og materialer. Udover de 14.917 tønder øl, som tidligere er nævnt, 1.838.126 pund brød, 830 tønder tvebakker, 192 lispund (= ca. 1.500 kg.) flæsk, 14.437 pund kød og meget andet. Et varierende antal syge og sårede svenskere - fra 300 til 700 - skulle byen også tage sig af[19]. Herudover privat indkvartering af højtstående officerer, og det var netop indkvarteringsbyrden, som fik betydning for gæstgiveren, som ellers - efter privilegierne - skulle være fritaget.

I en lang redegørelse fra Jørgen Hansen fra 1661 besværer han sig over at være pålagt de største og besværligste indkvarteringer. Øvrigheden har gjort mig til deres træl, skriver han. Da han efter krigen afleverer regnskab med anmodning om betaling kommer borgmestre og råd »med adskillige udflugter«, og han måtte gå rettens vej ved bytinget, som gav ham medhold[20]. Der er ingen tvivl om, at borgmester og råd har befundet sig i en nødsituation, hvor man har måttet blæse på alle privilegier og ment at gæstgiveren måtte bære sin del af byrderne og resultatet er, at der fra kancelliet rettes henven-

delse til nogle landsdommere for at de skulle se på sagen og dømme i striden.

Landsdommerne stadfæstede bytingsdommen og tilkendte Jørgen Hansen 943 rdl. 3 mark 4 skill. for »brandskat og kontributioner«.

Den 18. maj 1661 fik Jørgen Hansen så fornyet sit kongelige privilegium som gæstgiver »fri og forskånet for al byens borgerlig tynge og bestillinger, såvel som for virkelig indkvartering (dvs. af soldater) i huset - dog skal han være pligtig at udlægge og betale konsumtionen (= tolden ved byporten) og andre deslige almindelige pålæg. Han skal derefter holde et ustraffeligt åbent herberg for adel og uadel, som rejser til byen og begærer herberg af ham for billig betaling«[21].

Det er tydeligt, at statskassen var gabende tom og tiden var ikke til flere gratis læs brænde eller toldfri oksehoveder vin som for blot 4 år siden.

Striden med byen fortsatte imidlertid og den 5. november 1661 bad Jørgen Hansen Kongen om, at sagen måtte blive indbragt for Højesteret[22]. Borgmestre og råd i Roskilde gjorde gældende, at privilegier ikke kunne være gældende i den tid fjenden var i landet. Sagen endte omsider med et forlig, hvorefter Jørgen Hansen fik tilkendt 600 rdl.[23].

Tilsyneladende har byens øvrighed været utrolig tung at danse med. Det er tidligere nævnt, at Jørgen Hansens forgænger Niels Rasmussen måtte gå til Kongen for at få den ret, som tilkom ham efter loven. Byens postmester måtte ligeledes kæmpe for sin ret[24].

I øvrigt havde Jørgen Hansen fået konkurrence fra en anden privilegeret gæstgiver - Jacob Winter - som havde fået privilegium den 15. juni 1660[25], men ikke nok med det - forskellige borgere var begyndt at modtage gæster mod betaling i strid med gæstgivernes eneret og uden påtale fra øvrigheden i byen. Jørgen Hansen og Jacob Winter beklagede sig til Kongen, i et brev dateret 14. januar 1662, at andre var begyndt at gå dem i bedene[26]. Sagen blev behandlet prisværdigt hurtigt, idet svaret er dateret dagen efter med besked til borgmestre og råd at sørge for, at privilegierne bliver respekteret efter deres indhold[27]. I det lange løb kunne Jørgen Hansen ikke klare det. Det fremgår af følgende:

I 1674 søgte Christian Arentz kongen om bevilling som privilegeret gæstgiver og den endnu bevarede ansøgning indeholder interessante oplysninger: »Eftersom her i byen altid har været en sær (dvs. særlig) privilegeret gæstgiver, som nu formedelst adskillige viderværdigheder og stor tynge har måttet opgive, så der .. fast ingen steder er i byen, hvor posten eller den rejsende kan have at søge til den rejsendes nødtørft ...«, hvorpå følger hans bøn om bevilling[28].

Den 16. september 1674 fik Christian Arentz bevilling på at holde »et ustraffeligt værtshus for posten og andre rejsende mod billig og lidelig betaling .. og være fri og forskånet for alle borgerlige og byens bestillinger«[29]. Der kan ikke være tvivl om, at det er Jørgen Hansens værtshus i Hersegade, der hentydes til. Byens anden privilegerede gæstgiver, Jacob Winter, var ganske vist lige død, men enken fik næsten samtidig med Christian Arentz bevilling til at fortsætte på samme vilkår, som Jacob Winter havde fået i 1660[30].

Christian Arentz har formentlig overtaget ejendommen i Hersegade, der ifølge en tidligere oplysning i Jørgen Hansens brev af 10. april 1662 var specielt indrettet på gæstgiveri og ikke - som så mange andre gårde i byen - indrettet på landbrug. Nok havde han lidt jord, men det var ikke til kornavl, men for »at accomodere de fremmede med hø og strøelse til deres heste, når de enten beder eller bliver natten over«[31].

Blandt dem, der »beder« i den gamle gæstgivergård, var en vigtig person, nemlig posten. Postvæsenet blev oprettet af Chr. 4 i 1624 og personbefordringen begyndte i 1653 med den »agende post« på hovedruten København/Hamborg, hvor Roskilde var en vigtig station. Det var naturligvis vigtigt, at den agende post altid kunne regne med at blive betjent med det samme med mad og drikke evt. også overnatning for både posten og de rejsende. Allerede i 1653 var Roskilde knudepunkt for ridende og agende post med egen postmester[32].

Den skånske krig 1676-79 satte naturligt nok gang i udskrivning af ekstraskatter, som ramte selv de privilegerede. Bandt de bedst stillede i klasse med borgmester Herman Schrøder finder man Margrete sal. Jacob Winter. Den anden gæstgiver - Christian Arentz - optræder bl.a. i en særskat, der skal ramme de bedst stillede ved at lægge skat på antal ildsteder, heste og kvæg, hvor han er opført med 9 ildsteder, 6 heste, 2 stude og 4 køer. Han er opført i Vor Frue rode (dvs. skattekreds), hvortil Hersegade hørte. I 1678 omfattede særskatten igen både folk og fæ, og postmester Jørgen Domiansen i den gamle rådhusgård (nu Djalma Lunds gård) figurerer med 3 børn, 1 kældersvend, 3 postridere, 3 postheste, 2 vognmandsheste og 1 ko[33].

Gæstgiver Margrete Winter døde i øvrigt på den tid. I bygningsgrundtaksten fra 1682 omtales i Rådhus rode (omtrent fra Algade 1 til Hersegade) endnu et sted som salig Jacob Winters baggård[34].

Ny gæstgiver i rådhusområdet er Niels Pedersen, som fik bevilling 18. august 1680[35]. I et skatteregnskab for 1682-83 opføres han sammen med hustru, 4 børn, 2 tjenestepiger, 2 heste og 4 svin. Omkring 1689 gik han fallit, hvilket er omtalt i en bevaret overformynderiprotokol, hvoraf fremgår, at han simpelt hen er stukket af og taget de bedste ting med sig[36].

Et mandtal fra 1690 nævner ingen gæstgivere i hverken Vor Frue eller Rådhus rode, hvorimod St. Laurs rode, som omfattede det nuværende torv og Skomagergade, omtaler Otto Sørensen, der fik bevilling den 17. februar 1682[37]. Lidt senere - den 3. november 1683 - blev der udstedt bevilling til Peter Haes, men det er uvist om han har benyttet den[38]. Han er formentlig den badskærer, som kendes af dette navn på torvet i Roskilde[39].

De gæstgivere, som hidtil har været omtalt, har alle - måske bortset fra den netop nævnte Peter Haes - haft alle indtægter fra gæstgivererhvervet. I 1688 sker der en ændring heri, idet apotekeren i byen Jacob Bartholomæus åbenbart ikke havde nok i sit apotekerprivilegium, som han havde opnået to år forinden. Han søgte og fik bevilling til »at holde herberg og gæsteri, såvel for posten som andre rejsende, hvilke hans hus i så måde besøge ville, så længe han sig dermed tilbørligen og uden retsmæssig klage skikker og forholder«[40].

Sådanne gæstgiverapoteker kendes også fra enkelte andre byer, f.eks. Holbæk og Nykøbing Falster. Apoteket i Roskilde

Fig. 4 Først nogle år efter 1700-tallets midte finder man den første gengivelse af en postrytter på sin færd gennem det danske landskab. I forgrunden ses her postillonen med felleisen fastspændt bag på hesten og hornet i en rem over skulderen.

er grundlagt allerede i 1650 som et af de ældste i provinsen. Bartholomæus efterfølger Martinus Rahn, som drev apoteket fra 1695 til 1718, fik derimod afslag[41], men blev til gengæld nu tillige postmester i Roskilde. Fra et skattemandtal fra 1696 omtales han som apoteker og postmester, boende sammen med en preseptor (privatlærer), en urtegårdsmand, to »drenge« (dvs. svende), en kusk og tre postridere eller Postillioner[42].

I 1694 kom så en ny privilegeret gæstgiver, som hed Jesper Axelsen, hvis bevilling er udstedt den 30. januar 1694[43] og som omtales senere.

Han er den sidste gæstgiver, som fik kongelig bevilling inden en omfattende gæstgiverforordning trådte i kraft.

Forordning om gæstgiverier

Forordningen af 5. marts 1695 - undertiden kaldt gæstgiveriets grundlov - med den herlige undertitel »Til alle rejsendes nødtørft og bekvemmelighed«[44].

Den tager sigte på dels større købstæder, dels mindre købstæder, »hvor den agende post fare igennem«, og det lægges ud til købstædernes magistrat »at beskikke åbne værtshuse, et eller så mange de agte fornødne«. Udtrykket åbne værtshuse er i modsætning til andre ikke offentlige værtshuse og gæstgiverier, hvor værten selv bestemte hvem han ville modtage. Rejsende kunne derfor risikere at strande et sted, hvor der ikke var offentlige gæstgiverier. Det var især denne kalamitet som førte til forordningen af 5. marts 1695.

Ifølge forordningen skal værtshuset ligge på et bekvemt sted, have mindst 4 værelser med gode rene senge, fornødne ildsteder, tætte og velforvarede vinduer og døre, stald til 6 par heste, således at de rejsende kan logere som hos en af de bedste indvånere i byen. Der skal være ophængt skilt med byens våben og påskrift at det er et offentlig værtshus. Når der kommer flere fremmede end værtshuset kan rumme, skal værten skaffe dem hus og staldrum hos andre gode mænd i byen. Magistraten skal to gange årlig fastsætte takster, som med byens segl skal hænge i gæstestuen. Når den rejsende klager over noget i herberget til magistraten, skal den straks sende »en stadstjener eller andet skikkeligt bud« til herberget og hjælpe den fremmede til rette.

Til gengæld nyder værten følgende privilegier:

1. Eneret til at logere rejsende mod betaling.
2. Ret til at bage det rugbrød, som bliver spist der.
3. Ret til at brygge øl og brændevin også til salg ud af huset.
4. Ret til at sælge fransk vin ud af huset.
5. Fritagelse for alle byens hverv.
6. Enkerne må fortsætte efter værtens død.

Som rosinen i pølseenden følgende bestemmelse: »Skulle nogen ej straks betale, da må værten ved byfogeden lade ham arrestere indtil fordringen skadesløst er betalt«. En udsøgt betjening med franske vine, varme værelser m.m. kunne således ende med vand og brød på byens dertil indrettede »herberg«.

Tiden fra omkring 1695 indtil brandene i 1730'erne

Forordningens konsekvenser i Roskilde

Forordningen har næppe haft nogen øjeblikkelig betydning i Roskilde, hvor man som nævnt allerede var forsynet med kongelig privilegerede gæstgiverier, som netop var offentlige eller »åbne« - det var ganske enkelt forudsætningen for opnåelse af privilegium.

Jesper Axelsen, der som tidligere nævnt fik privilegium i januar 1694, kunne man jo ikke komme uden om.

Med baggrund i forordningen blev der imidlertid i de følgende halvandet hundrede år udstedt en række gæstgiverbevillinger i Roskilde - f.eks. ved ejerskifte - og ordlyden af disse kendes fra omkring 1724[45]. De er karakteriseret ved - sagt på nudansk - at være udstedt på de vilkår, som er nævnt i forordningen af 5. marts 1695.

Det er formentlig først omkring 1705-10 at forordningen får betydning ved oprettelse af nye gæstgiverier i Roskilde.

Det har været hævdet, at hotel »Prindsen« skulle være oprettet i 1695 som et resultat af forordningen, men det er næppe tilfældet. Det vil blive uddybet nærmere under omtalen af Christoffer Berg.

Jesper Axelsen

Som tidligere nævnt fik han kongelig bevilling som gæstgiver i Roskilde den 30. januar 1694. Et skattemandtal fra 1696[46] synes at placere ham på Algades nordside, måske der, hvor »Prindsen« i dag ligger, men med sikkerhed er det ikke lykkedes at fastslå.

Det nævnes i 1696, at han tillige er vognmand og har ølbrygning og brænde-

vinsbrænding[47]. En tid var han tillige forpagter af konsumtionen i byen (porttolden) - et job, som kun de mere velhavende borgere kunne magte.

Endnu i 1710 omtales han som gæstgiver[48], men senest i 1713 har han forladt Roskilde for at overtage forpagtningen af Kongens ejendom »Vibygaard«, som på dette tidspunkt blev forpagtet ud til den højstbydende[49], nemlig Jesper Axelsen. Omkring 1719 blev »Vibygaard« afhændet af Kongen og forpagtningen ophørte kort tid efter. Da han nu var ledig, søgte han i nogle år forgæves ansættelse i statens tjeneste[50]. Det lykkedes ham dog i 1728 at blive borgmester i Horsens, til trods for at andre lokale borgere var indstillet til embedet. Han var dog en fremmed i byen og formuen var spist op og han formåede ikke at sætte sig i respekt i byen. Efter længere tids sygdom døde han den 21. juni 1735 og Horsens by bekostede et gravsted inde i Klosterkirken[51].

Johan Schwartz

En anden gæstgiver var Johan Schwartz, der må have etableret sig senest 1710 på Skomagergades sydside - i dag Skomagergade 15.

I 1682 var ejendommen ejet af rådmand og konsumtionsforpagter Steffen von Essen. Facaden udgjorde 30 alen bygget som et 18 fags hus på to etager med tegltag[52] - altså en ret anselig ejendom, som næppe var ændret meget i 1710. Grunden strakte sig helt ud til Bredgade hvor den endte i et ubebygget vænge. Endvidere hørte nogen jord til udenfor byen, idet Schwartz også drev landbrug i lighed med mange borgere i byen.

Henimod slutningen af krigen - dvs. ca. 1718 - er gæstgivernes overskud stærkt faldende. Både Schwartz og hans kone var blevet gamle og overlod til en Jens Wedel at holde værtshus. Det var dog stadig Schwartz, som havde gæstgiverbevillingen. Han blev da også boende og havde desuden et par velstående borgere som logerende[53].

I 1721 har Jens Wedel forladt beværtningen og Johan Schwartz synes endnu en tid at have drevet gæstgiveriet, dog næppe meget længere, da han snart sælger til Hans Holst, som i nogle år havde drevet gæstgiveri på Skomagergades sydside nærmere torvet kaldet »Hamborg Herberg«, som derpå flyttede ned til Johan Schwartz, der i øvrigt først døde i 1728[54].

Christoffer Berg
Hotel »Prindsens« første kendte ejer

I 1926 udkom en bog om »Prindsen« skrevet af Chr. Christensen, som mente at »Prindsen« kunne dateres til 1695 på baggrund af et brev skrevet i 1779 af den daværende ejer, som påberåber sig »den ham af magistraten i Roskilde forundte bevilling, at hans herbergergård, »Printzen« kaldet, ej alene måtte nyde de ved forordningen af 5. marts 1695 tilståede friheder ...«[55].

Dette tolkes af forfatteren til bogen som et bevis for at »Prindsen« i 1695 skulle have fået bevilling. Da brevskriveren imidlertid henviser til den bevilling han selv fik i 1755 havde det været naturligt at finde ordlyden af denne, som ikke nævner en bevilling fra 1695. Bevillingen fra 1755 omtaler kun, at den er udstedt på de i forordningen nævnte vilkår[56], hvilket jo også er lettere end at skulle specificere de mange rettigheder og forpligtelser.

Der er med andre ord ikke belæg for, at datere »Prindsen« til 1695.

Christoffer Bergs navn optræder på en fortegnelse over de borgere, der betaler parykskat fra 1710, medens han ikke figurerer på en skatteliste udskrevet et halvt år tidligere. Desværre er der ingen stillingsangivelse - måske er han blot værtshusejer[57].

Med sikkerhed kan vi sige, at der i 1710 var hele tre gæstgivere[58], de tidligere omtalte Jesper Axelsen og Johan Schwartz samt Hans Andersen Holst som omtales senere. Den store udvidelse i antallet skyldes nok krigen (Store nord. krig 1709-20), som medførte store indkvarteringer i byen.

Om Christoffer Berg har overtaget Jesper Axelsens gæstgiveri ved vi ikke, da tingbøgerne er brændt i 1731, men utænkeligt er det vel ikke - muligvis har han først været forpagter. Navnet »Prindsen« kendes i øvrigt først fra omkring 1720.

Bergs økonomiske formåen var nok den ringeste af byens tre gæstgivere og endnu i 1720 havde han vanskeligt ved at betale ekstraskatterne[59]. Han døde i 1725[60] hvorefter enken overtog gæstgiveriet.

Ved branden i 1731 hed det, at »Madam Cathrine sal. Chrst. Berg holdt gæstgiveri og vinhus for fornemme folk og passagerere«. Skaden på ejendommen blev opgjort til 900 rigsdaler, hvortil kom skade på møbler og varer for 120 rigsdaler. Det er værd at bemærke, at der ved branden var en prioritet på 400 rigsdaler til »Kongens fodermesteri« på Frederiksborg, hvilket kunne tyde på, at gæstgiveriet havde Kongens bevågenhed[61].

Vi vil senere vende tilbage til forholdene efter branden.

Hans (Andersen) Holst og »Hamborg Herberg«

Vi ved, at Holst omkring 1720 var ejer af en mindre ejendom, som i 1682 var ejet af den tidligere nævnte gæstgiver Otto Sørensen[62], der fik kongelig bevilling dette år, og som kan følges i skattelister til omkring 1693. Den lå på sydsiden af Skomagergade ganske tæt på Gullandsstræde og var på 9 fag i to etager.

Den bevilling, som byen udsteder til Holst i 1724 er bemærkelsesværdig. Den udstedes på foranledning af Holst og det fremgår af denne, at Holst »på en 30 års tid har boet i byen og imidlertid på 16 år logerede den danske post og andre fornemme rejsende personer, som har søgt hans hus«[63]. Med andre ord var han allerede gæstgiver omkring 1708, uden at byen havde udstedt bevilling efter 1695 forordningen. Dette forhold har Holst sikkert ikke følt sig tryg ved, da han nu i 1724 beder om bevilling og ydermere ønsker kongelig bekræftelse herpå, som han får en måneds tid senere.

Der var åbenbart rift om at huse den danske post. Så sent som i 1721 søgte apotekeren i Roskilde om bevilling til »at holde gæsteri såvel for posten som andre rejsende«[64], hvilket dog blev afslået, da der efter stiftamtmandens mening ikke var behov herfor, da de »derværende gæstgivere kun har ringe næring«.

Navnet »Hamborg Herberg« har sikkert været anvendt så længe det har huset posten - altså fra 1708. Et lignende navn kendes fra Haderslev, som den agende post fra København til Hamborg ligeledes passerede.

Fig. 5 Ludvig Holberg Litteratur. Kobberstik, Bergen offentlige biblioteks Holbergsamling, Bergen 1984.

Den politiske kandestøber, alias Hans Holst

Som nævnt i Holsts bevilling var han kommet til byen omkring 1695. Han var udlært som kandestøber hos sin far i Helsingør og nedsatte sig som mester i Roskilde i 1695[65]. På Roskilde Museum findes bl.a. et tinfad forsynet med hans mestermærke »HAS 1695«, der står for Hans Andersen. Senere kaldte han sig Hans Andersen Holst eller blot Hans Holst. Helt frem til 1710 har han haft lærlinge.

Han står opført i en skattemandtalsliste for 1710 under »St. Larses rode«, dvs. Sankt Laurentius skattekreds, hvorunder

Fig. 6 Tinfad med mærket »H.A.S. 1695« fremstillet i Roskilde af den politiske kandestøber, som var gæstgiver i Roskilde. Roskilde Museum.

Skomagergade hørte. Denne liste anfører både stilling og navn - undertiden kaldenavn. Vi finder ham opført således: »Hans Kandestøber, Gastgeber«[66].

Det fremgår af et brev til Knud Lyne Rahbek at Holberg, som jævnligt besøgte Roskilde, skulle have fået ideen til »Den politiske kandestøber« under et besøg i »Hamborg Herberg«[67]. Komedien er første gang opført i 1722 og udspiller sig i et værtshus i Hamborg (!), hvor Herman von Bremen udtaler: »Jeg siger Jer, Monsieur, jeg agter ikke længere at blive ved kandestøberiet«, hvad Holst jo heller ikke gjorde. I daglig tale har man kaldt ham »Hans Kandestøber« længe efter at han kun var gæstgiver, som det også fremgår af den lige nævnte skatteliste.

I begyndelsen af 1720'erne overtog han den ejendom, som før var benyttet af den tidligere omtalte gæstgiver Johan Schwarz - i dag Skomagergade 15.

Ejendommen brændte ved den store bybrand i 1735 og Hans Holst omtaler - i sin skadesopgørelse - bygningen til gaden som en to-etages ejendom med tegltag, indrettet til »Logementer ganske commode« (bekvemme værelser) med 24 senge med »sparlagner« (forhæng), 16 par hørlærreds lagner, 22 par blågarnslagner, 10 dusin servietter, 12 sølvskeer, 40 stole og 26 borde. Endvidere er 4 af de 12 kakkelovne ødelagt ved branden.

Skaderne på øl og vin m.m. beskrives således

40 tdr. malt vurderet til	53	daler
rinskvin	8	-
rødvin	7	-
2 halve ammer fransk vin	16	-
6 fade vin	8	-
8 tdr. »godtøl«	16	-

i alt en skade på ejendom og løsøre på 3.039 daler, hvortil kommer - som Holst meget fromt udtrykker sig - »mange små ting i gården, i stuer og køkken, som ikke så vel kan huskes, behagede det Gud, som havde givet det, igen at tage«[68].

Fig. 7 Udsnit af mandtal fra 1710 beviser at kandestøberen nu er gæstgiver.

Gæstgiverierne efter brandene i 1731/1735

»Prindsen«

Efter branden i 1731 blev et nybyggeri anslået til at koste 1.600 rdl. Få år senere - i 1748 - beskrives ejendommen som opført i een etage på 12 fag med en kvist over på 3 fag mod Algade. Side- og baghuse ved Rosenhavestræde var på 44 fag, alt teglhængt og med 6 kakkelovne samt brygge- og brændevinsredskaber på 3 tønder med tilhørende »låg, hat og piber«[69].

Ret til at brygge øl og brændevin - også til salg ud af huset - var jo tilladt privilegerede gæstgivere. Imidlertid var konkurrencen ikke ubetydelig. I naboejendommen med den smalle gavl mod Algade boede sadelmager Hans Geertsen, som havde øltapperi og hans nabo på hjørnet af Olsgade var en høker, der også havde ølsalg. På den anden side af Olsgade var ligeledes en høker med ølsalg. Dette forhold ændredes dog forholdsvis kort tid efter branden, hvor byfogeden købte ejendommen på hjørnet af Olsgade og en bager erhvervede den midterste ejendom[70].

Man får et lille indtryk af gæstgivernes udbud ved at studere de takster, som magistraten skulle godkende to gange om året. Den 30. april 1739 så den således ud[71]:

»For et ordinært måltid mad
på 2 retter 12-16 sk.
For et ordinært måltid mad
på 3 retter 20-24 sk.
for et måltid kålmad 8-10-12 sk. per person lige som der er mange til, som spise på een tid
1 pot rødvin med sukker til 1 mark 12 sk.
1 pot ny fransk vin 1 mark
1 knippe havre 10 sk.
1 lispund hø 8 sk.
1 pæl fransk brændevin 8 sk.
1 pæl akvavit af kornbrændevin 6 sk.
1 pæl dansk brændevin 4 sk.
Natteleje for hver rangsperson 1 mark (=16 sk.)
men for andre rejsende 6-8-10 sk.
uden lys og varme, som betales aparte (særskilt)
Staldrum for 1 par heste 4 sk.
men for vognmandsheste kun 2 sk.
For tjenere og kuske og deslige folk betales per person i natteleje 4 sk.
Hvad høje herskaber og deres domstiquer (tjenere) angår, da kan dem ingen vis (bestemt) takst sættes«.

Madam Berg var efter hånden kommet op i årene og solgte »Prindsen« i 1748 til Niels Andersen Blik[72]. Indtil 1746 havde han været kromand i Hedehusene. Der var oprindelig tre små krohuse i Hedehusene, men kun Bliks stod sig i konkurrencen og blev til den senere »Hedehuskro«[73].

Niels Andersen Blik, der fik gæstgiverbevilling i 1748 var[74] en meget aktiv mand og hans økonomiske formåen fejlede ikke noget. Kun to år senere lejede han »Prindsen« ud til en Marcus Wohnsen, eftersom han selv overtog forpagtningen af »Kornerupgård« i Kornerup[75]. Medens han var i Kornerup var han også forpagter af konsumtionen (tolden) i Roskilde. Opkrævningen var dengang privatiseret således at den højstbydende fik forpagtningen. Det var som regel kun de rigeste købmænd der magtede dette.

I 1752 solgte Blik »Prindsen« til Peder Steenstrup som fik bevilling 28. juni 1752[76]. I 1755 vendte N. A. Blik tilbage som gæstgiver, idet han nu overtog det

Fig. 8 Gjestgivergaarden Prindsen. Postmuseet i København.

konkurrerende »Hamborg Herberg«, men herom senere.

Allerede i 1755 solgte Steenstrup til Peder Brönniche[77], der oprindelig var drejer. Han var ejer i ca. 30 år, hvorefter han solgte til Carl Chr. Rosted, der havde været forpagter af »Anneberggaard«. Han døde dog kort tid efter, men enken Anne Marie Rosted fortsatte i mange år[78].

I sine sidste år havde madam Rosted hjælp af sin kusines datter, der i 1817 blev gift med Niels Christian Sveistrup, der havde forladt militæret som kapitajn samme år. Siden bestyrede han »Prindsen« for madam Rosted. Efter hendes død i 1825 blev han den nye gæstgiver[79].

I 57 år var Sveistrup ejer af »Prindsen« - en periode der kan betegnes som dens glansperiode. Hotellet strakte sig nu fra Rosenhavestræde helt til Olsgade og han var den sidste privilegerede gæstgiver, idet privilegierne forsvandt med loven om næringsfrihed af 1857, der dog først trådte i kraft 5 år senere.

»Hamborg Herberg«

Efter branden i 1735 gik ejeren Hans Holst straks i gang med planer til et nyt gæstgiveri.

Alle byggeplaner skulle godkendes af magistraten, som krævede ensartet byggeri af æstetiske grunde. Holst fik udarbejdet en fin tegning, som endnu findes, der viser en statelig ejendom på 19 fag i to etager med en gavlkvist på 5 fag og med en port i den østre ende[80]. Antallet af fag

Fig. 9 Hamborg Herberg i Skomagergade (1735). Tegning. (Landsarkivet).

blev dog ændret til 20, altså ligesom den nedbrændte ejendom.

Magistraten forlangte, at porten blev placeret midt i bygningen af æstetiske grunde (»for bygningens anseelse«), med det ville Holst ikke finde sig i og klagede skriftlig til stiftamtmanden, som jo havde tilsyn med købstædernes administration. Hans Holst gjorde gældende i sit velformulerede brev, at det ville blive kostbart at følge magistratens krav, da kælderen - som åbenbart ikke var berørt af branden - derved ville forsvinde. Endvidere hed det i brevet: »Derforuden er det til commodite (bekvemmelighed) for de logerende, især når store og høje herskaber skulle blive natten over, at indkørslen er ved en side udi gården og ikke så nær logementerne (værelserne)«[81]. Med andre ord ville ingen få søvn i øjnene, hvis vogne skrumlede ud og ind gennem en port i midten af bygningen. Resultatet var, at stiftamtmanden gav ham medhold. Hans Holst skrev desuden et andet brev til stiftamtmanden - som han muligvis kendte personlig - for at få gode råd. Han var nemlig ikke sikker på, at han kunne skaffe den fornødne kapital og fik så den idé, at der i kirkerne kunne laves en indsamling, men han var klar over, at det krævede kongens tilladelse og at det måske ville blive taget ilde op af kongen[82].

Det har sikkert heller ikke tiltalt den pietistiske Chr. 6., at der skulle samles penge ind i kirken til et gæstgiveri. Desuden skete hele genopbygningen i byen med store donationer netop fra kongen.

I øvrigt var det almindeligt, at man på den tid, hvor brandforsikringsselskaber ikke fandtes, søgte kongen om tilladelse til - som det hed - »at sætte bækken for kirkedøren«, hvor bidragydere kunne lægge deres bidrag til den brandramte.

Vi kender ikke stiftamtmandens svar, men han har nok mundtligt frarådet Holst at benytte denne fremgangsmåde.

I 1738 solgte Holst gæstgiveriet til Christian Ulrich Bech[83], som fik bevilling 11.

Fig. 10 Algade No. 8, Apotheket (1868).

april 1738[84]. Han havde i nogle år været ridefoged på det adelige Jomfrukloster i Roskilde - en stilling han beholdt efter købet.

Bech lagde sig i 1741 ud med apoteker Jørgen Stær, idet Bech gjorde gældende, at Stær i strid med 1695 forordningen modtog rejsende mod betaling og han forlangte en erstatning på 200 rdl., men apotekeren påstod at disse rejsende blot var venner, som ikke ville logere i de offentlige gæstgiverier[85].

Mere interessant end retsprotokollerne er en mere fortrolig redegørelse til stiftamtmanden fra magistraten, der søger at belyse hvorledes de ønsker sagen ordnet. Siden sagen blev rejst »har prinser, storkanslerinden og andre standspersoner logeret på apoteket« forklarede magistraten og oplyser videre, at siden apotekeren ankom til Roskilde i 1723 har fornemme rejsende uden indsigelse fra de privilegerede gæstgivere logeret på apoteket, selvom de ikke alle kunne kaldes hans venner.

Selvom apotekeren blev frataget denne praksis, ville værten i »Hamborg Herberg« ikke vinde noget, »da fornemme rejsende måske ville indlogere sig i et af værtshusene på landet til stor skade for byen, da dens indbyggeres bedste næring til dels består udi øl og brændevins salg til de fremmede og til de rejsende herskabers domestiquer (tjenere)«.

Magistraten kunne tænke sig at apotekeren fik lov til at modtage rejsende fra »denne provins« (dvs. Sjælland) men ikke fra andre provinser eller udlandet - fyrster og prinser dog undtaget[86]).

Et af magistratens fire medlemmer var Anders Rasmussen Lange - en stenrig spekulant og kræmmer med salg og fremstilling af øl og brændevin. Det var ham, der trak i trådene dengang.

Gæstgiveren havde efter sit privilegium retten på sin side, men tabte ikke des mindre sagen, angiveligt fordi apotekeren nu fremlagde sit privilegium på at måtte modtage »bekendte rejsende«[87]. Blækket var dog knap nok tørt på det kongelige privilegium, idet ansøgning herom og udtalelse hos stiftamtmanden skete endnu medens sagen verserede.

Apotekerprivilegiet fra 1723 nævner intet om ret til at indlogere fremmede - ja, så sent som i 1721 havde den tidligere apoteker søgt herom, men fået afslag. Hvis man vil danne sig et indtryk af apoteket dengang, kan man passende benytte en bo-opgørelse fra 1760, som fortæller lidt om herlighederne[88]. Blandt de mange stuer nævnes flisestuen, som vel har haft kakler på væggene, nystuen, dagligstuen, skænkestuen, ammestuen osv. Af møbler nævnes et stort gl. egeskab med 4 døre og »bilthuggerarbejde«, ligeledes en gl. egetræs himmelseng med samme udsmykning, samt ryslæderstole, spejle med krone osv. Endvidere omtales et stort skab med 5 døre og behørige låse indeholdende »syltetøj og bagværk apoteket tilhørende«.

I kældrene fandtes en ustyrlig mængde »ledige« (dvs. tomme) tønder - måske et vidnesbyrd om en endnu tidligere tid med krævende gæster og salg ud af huset.

I vinkælderen fandtes 1760:
6 ledige oksehoveder
3 ledige vin ammer på 1 td.
11 ledige vinankere
1 td. med 1½ lispund humle
1 oksehoved med en slump eddike
4 anker rødvin
1 oksehoved med en slump fransk vin
1 oksehoved gl. rinskvin
1 anker fransk vin
2 halvanker fransk brændevin
45 flasker rødvin

I ølkælderen:
4 ledige oksehoveder
1 ledig amme
8 stk. ølankre

I andre kældre desuden ikke mindre end 19 ledige oksehoveder.

Til sammenligning kan måske tjene en opgørelse fra 1751, da værten i »Hamborg Herberg«, C. U. Bech døde[89]. Kælderen indeholdt:
2 oksehoveder fransk vin
½ anker rødvin
½ anker fransk brændevin
4 potter rinskvin.

De små mængder afspejler naturligvis kun den øjeblikkelige beholdning og ikke forbruget, men et vist indtryk af udvalget får man dog.

»Hamborg Herberg« havde 7 værelser, hvoraf værelse nr. 1 - som var det fornemste - var udstyret således i 1751:
1 sengested med omhæng
2 olmerdugs underdyner
2 hoveddyner
1 blåstribet trækkepude
1 blåstribet overdyne med dun
1 stort slagbord
1 thebord
6 højryggede stole
1 brunmalet bord
1 stort sort spejl
4 par gardiner med kapper
1 skindoverdyne
1 blåstribet overdyne
1 gråstribet overdyne.

De øvrige værelser var af faldende standard efter værelsesnumrene. Værelse nr. 7 havde sengested med grønt vadmelsomhæng og 2 senge til vognmænd samt 1 seng til karlene (måske postkarlene). Værelset havde plads til 7 personer.

Efter Bech's død i 1751 fortsatte enken et par år indtil hun i 1753 giftede sig med Erich Lyche, som var udlært købmandssvend fra Helsingør. Af magistraten fik han bevilling både som købmand og privilegeret gæstgiver[90]. Kun to år senere - i 1755 - solgte han og flyttede med familien tilbage til Helsingør som købmand.

Den nye køber var Niels Andersen Blik[91], som tidligere er omtalt under »Prindsen«'s ejere og derfor allerede havde den fornødne gæstgiverbevilling.

Fire år senere - i 1759 - solgte Blik gæstgiveriet til Niels Krarup[92], der tillige var vognmester - en funktion som tidligere havde ligget hos vognmandslaugets oldermænd. Han skulle tilsige vognmænd til rejsende, som skulle viderebefordres og på postvæsenets vegne skulle han føre tilsyn med at heste, vogne, postmunderinger, posthorn og postkarlenes skilte forefandtes i god stand.

Postvæsenet, som dengang stod for personbefordringen, var efterhånden kommet

Dagvogns-Billet Nr. 345.
for
til Befordring fra Roeskilde til
Onsdagen den 10 Juli 1844 Middag præcise Kl. 11½
Betalt i Fragt, Indskrivning, samt Postillon-Drikkepenge . . . . Rbd. 2 Sk. 12
Før Overvægt . . . . . .
Møder i Gjæstgivergaarden Kl. 11½ Summa
Anm. Reisegodset maa senest afleveres ½ Time førend Dagvognens Afgang og være forsynet med Mærke.
Den Reisende er selv ansvarlig for sit Tøi. Den erlagte Betaling gives ikke tilbage.
Roeskilde, den 10 Juli 1844
Curtz.

Fig. 11 Dagvognsbillet Roskilde/Holbæk udstedt 1844 af postmester Curtz, som havde kontor i Postgaarden hvorfra vognen afgår kl. 11.30 medens passagerene afhentes i »Prindsen« kl. 11.15. (Fra P&T's historie 1711-1850).

Fig. 12 Skomagergade 15 hvor gæstgiveriet »Postgården« lå. Fotograf Hude ca. 1900 (Lokalhistorisk Arkiv, Roskilde).

i et afhængighedsforhold til de gæstgivere, hvor man gjorde ophold. Når postvognen med gjaldene posthorn meldte sin ankomst, blev der hektisk travlhed på »Hamborg Herberg«. De rejsende skulle betjenes med hurtig servering og der skulle skiftes heste. Rejsende, som skulle videre til steder udenfor ruterne, havde krav på at få en vogn stillet til rådighed med kort varsel af vognmesteren (værten Krarup), som rekvirerede disse datidens taxi hos byens vognmænd.

Da Krarup døde i 1770 solgte hans »efterleverske« Anna Cathrine Schreiber »Hamborg Herberg« til stads- og amtsmusicus Philip Bartholomæus Schreiber[93], som var kommet til Roskilde i 1760 og af amtmanden var beskikket til at være »instrumentist (musiker) udi Roskilde by såvelsom Roskilde amt og skal være forpligtet med musik for billig betaling opvarte godtfolk i byen og amtet, som til bryllupper, barsler og andre værtskaber, der måtte forlange hans tjeneste«. Schreiber havde eneret på at optræde som musiker, naturligvis bistået af nogle »svende«[94]. Fra byen fik han et årligt honorar mod at levere musikken ved officielle lejligheder. Ligesom sin forgænger var han vognmester og ansvarlig for postfolkene, herunder instruktion i den rette brug af posthornet, hvortil han i hvert fald har været kvalificeret[95].

I 1780 fik Schreiber stillingen som stadsinstrumentist i København[96]. Han solgte »Hamborg Herberg« for 4.650 rigsdaler til Ole Andersen Zimmer, der i skødet kaldes kgl. majest. privilegeret herberger og vognmester i Roskilde. Købet finansieredes i øvrigt af datidens lokale »pengetanke«, nemlig Domkirken med en første prioritet på 2.000 rdl. og Duebrødre kloster med en anden prioritet på 1.200 rdl.[97].

Mr. Johne Maitre de Poste à Roeskilde ayant fait faire une réparation complette à la Maison de Poste Royale, il a l'honneur de prévenir tous les Voyageurs qui passeront par la dite ville, qu'ils y trouveront des logements propres et commodes, avec toute autre chose dont on aura besoin, promettant que chacun y sera accommodé de la manière la plus prompte et elegante, et au meilleur marché.

Der Königliche Postmeister Johne empfiehlt sich hiermit allen Reisenden, um bey ihnen in dem jetzt gänzlich reparirten Königlichen Posthofe zu Roeskilde abzutreten. Sie werden daselbst gutes Logis und die bequemste Einrichtungen finden. Er wird sich auch bemühen alles was man nach Belieben verlangen mögte, prompte, sauber, und gegen die billigste Bezahlung, zu verschaffen.

Postmester Johne, som i den nu istandsatte Kongelige Postgaard i Roeskilde herbergerer Reisende, anbefaler sig herved til de Fremmedes Aftrædelse paa deres Gjennemrejse. De vil sammesteds saavel i saadan Henseende, som og til Natte Logis antræffe bequem Lejlighed; og hvad Enhver efter Behag maatte forlange, skal anvendes al Bestræbelse for, saavel i Henseende til Reenlighed som prompte Beværtning og billig Behandling.

Fig. 13 Turistreklame på 3 sprog fra Roskilde Postgaard for 200 år siden. (Rigsarkivet Postsag no. 751).

To år efter blev Zimmer tillige postmester i Roskilde og i 1787 fik han endog brev på, at postmesterstillingen skulle følge gæstgiveriet - i sig selv en betænkelig afgørelse, som betød at Zimmer ved salg kom til at bestemme hvem der skulle være postmester - en afgørelse der ellers tilkom majestæten.

Det skulle da også snart vise sig, at denne konstruktion var problematisk. Da Zimmer døde ville enken gerne fortsætte, men Generalpostamtet havde ingen tiltro til hendes kvalifikationer. Aftalen fra 1787 kunne man dog ikke se bort fra og udgangen blev, at Generalpostamtet købte gården for 7.000 rdl.[98].

Efterfølgeren J. S. Johne var en »postfører« fra Lolland. Han rykkede nu ind i »Hamborg Herberg« som lejer, men alligevel med en større personlig investering, finansieret med lån fra postvæsenet.

Den gamle gæstgivergård var således en tid ejet af postvæsenet og navnet Postgården fortrængte det gamle navn.

Postvæsenet bekostede en omfattende istandsættelse af det efterhånden noget nedslidte gæstgiveri og postmester Johan Sigismund Johne stod efter istandsættelsen for Roskildes formentlig tidligste turistreklame, affattet på fransk, tysk og dansk, hvor han anbefalede sig »til de fremmedes aftrædelse på deres gennemrejse. De vil sammesteds såvel i sådan henseende, som og til nattelogis antræffe bekvem lejlighed; og hvad enhver efter behag måtte forlange, skal anvendes al bestræbelse for, såvel i henseende til renlighed som prompte beværtning og billig behandling«[99].

Løsøret bestod dengang af »10 komplette og 5 folkesenge hvortil 46 bolsterunderdyner, 15 overdyner 45 bolsters lange puder og 10 trækkepuder, 20 par hørlagenslagener, 26 par hørlærreds pudevår og 20 par blårlærreds lagener, 16 spejle, 30 store og små borde, 1 sofa med madrasser og puder til 8 stole og 2 hjørne

stole, 1 mindre ottoman, 6 stole, 1 canopee og 6 guldlæderstole, 6 franske lænestole, 6 grønne damask stole, 6 blåternede stole, 2 dusin bordstole, 12 drejels fine og

Tarf

I Følge Loven og Anordningerne, hvorefter Giestgiverne og Kroeholderne i Roeskilde Kiøbstad have at rette sig indtil videre.

Spisevare. Mds. Skl. Sk.

Kold Frokost eller Aftensmad, af Skinke, Øl, Øyer, Kalve- eller Lammeflæg med Brød, Salt, Sennep, Smør m., for een Person 2 8
En Portion Smørrebrød af 3 Stykker Ryg- eller Smørbrød med Kiød eller Øl . 1 2
En Kiødpostejdeig med Øl 6
Et Stykke Rundbrød med Smør og almindelig Øl 6
En Aftenmad af god tilstrækkelig Middagsmad med Tilbehør af Brød, Salt, Sennep m., til en Person 4

Drikkevare.

1 ~~Flaske Modera Vin~~ 2
1 ~~dito Øyer Madeira~~ 2
1 dito Rød Vin 1 2
1 dito Øl. Vin 1 4
1 ~~dito ung Franck Vin~~ 1 4
1 Bolle Punsch 1 4
1 Glas Punsch, indeholdende en Pægel 7
1 Flaske Vinkandel 3
1 Flaske afkrandt Rødvin 3
1 Sopken Liqueur 3
1 Sopken Rom 3
1 dito Franck Brændevin 3
1 dito Kommen Aquavit 6
1 dito Bitter Brændevin 6
1 Øggie-Sopken af Rom eller Franck Brændevin 1 2
1 Flaske Dobbeltøl 8
1 dito daglig Øl 3
1 Glas Øl 2
1 Portion Chocolade i det mindste 3 Kopper 2 4
1 Portion Kaffe ligesaadan 2
1 Spøllkum Kaffe 1 4
1 Portion fin Thee, med Maskine, Sukker, Fløde og Tilbehør af 4 Kopper 1 4
1 Portion almindelig Thee, med samme Tilbehør, ligesaadan 4 Kopper 1 12
1 Spøllkum Thevand 4

I den almindelige Kroestue.

1 Sopken dansk Brændevin 2
1 lidet Glas Øl 2
1 stort dito 3
1 flækket 2 Skillings Smørbrød med Smør og Øst 4
1 Pægel dansk Brændevin 7
1 Pægel Mød 7

Logie og Natteleie.

En Kammer med Seng, Lys og Tilbehør, fra 6 til 24 Timer, uden Varme, for een Person 4
Med Varme 8
Natteleie for simple Folk 12

Hestefoder og Staldrum.

1 Skieppe Havre 8
1 dito Hakkelse 6
1 dito Skaftehavre 8
1 Lyd. Høe 18
1 Stokke 8
For een Hest i 24 Timer 1
For to Heste og Vogn i samme Tid 1

Roeskilde Raadstue den [illegible]

Müller.

Trykt hos P. D. Klæppinger.

Fig. 14 Takst for gæstgivere 1819 (Roskilde Rådstue, Landsarkivet).

grove duge, 60 drejels servietter, 26 sølvspiseskeer, 21 sølvtheskeer, 2 sølv potageskeer, 2 sølv punchskeer, 3 sølvsukkerklemmer, 1 sølv sukkerskrin, 1 sølv sukkerbøsse, 1 sølv fiskeske, 1 sølv tomling, 2 sølvbægere. Endvidere 2 kommoder af mahogni med marmorplader 1 chatol med skab, 2 chatoller uden skab, 1 ridehoppe, 2 malkekøer, 3 kobbervaskekedler, 1 børstekedel, 3 kobber boullions kedler, 5 store og små kobber pottager, 6 kobber kasseroller, 2 kobber melon forme, 1 (kobber) stor« stue sop med låg« (bowle?), 2 kobber the- og 2 kaffekander, 1 æbleskivepande, 1 kobber tørvespand, 4 maskiner af kobber (themaskiner), 2 messingkedler, 10 tinfade og 10 tintallerkener«[100].

Postmester Johnes fugleskydningsskive, som findes i Palæsamlingerne i Roskilde, viser lidt af herlighederne med en stor veldækket sal, hvor han optræder i rød frakke med pokal i hånden.

For Johne blev det dog ingen dans på roser. Han kunne ikke klare den store arbejdsbyrde rent fysisk. Der var 18 munde at mætte og det kneb ham gevaldigt at klare betaling af leje og renter. Efter et par år i Roskilde blev han forflyttet til Nyborg som postmester der[101].

En adskillelse af postmester og gæstgiverfunktionen blev efterhånden en realitet. Ejendommen blev i 1806 solgt til postmester Malling, som var den sidste, der både var postmester og gæstgiver.

I 1813 købte gæstgiver Jens Pedersen Postgården[102], som han kort tid forinden havde forpagtet og han drev den nu i en meget lang periode helt frem til 1857.

Til gæstgiveriet hørte stor have og keglebane og i gæstestuen var der billard. Allerede i 1791 var der opnået tilladelse til at anlægge en skydebane til skiveskydning på betingelse af at »der ikke bruges kanoner«[103].

Ligesom tidligere blev der fra ejendommen også drevet landbrug, bl.a. ved leje af et stykke af byens jord på Roskilde Mark.

I Jens Pedersens tid har mange kendte personer boet på »Postgården«, bl.a. digteren H. C. Andersen, som foretrak stedet for »Prindsen«[104].

Det påhvilede stadig magistraterne i byerne at fastsætte takster. I Roskilde havde man i begyndelsen af 1800-tallet en trykt formular (beregnet til opslag) gældende for gæstgivere og kroholdere[105].

Fra taksten dateret 6. september 1819 ses blandt andet, at »et kammer med seng, lys og tilbehør, fra 6 til 24 timer, uden varme« koster 4 mark (eller = 64 skilling). Til sammenligning kan oplyses, at en arbejdsmands dagløn i efteråret 1819 var 24-32 sk. Der var dog også tænkt på den jævne mand, idet »natteleje for simple folk« kunne fås for 10 sk., altså kun 1/6.

Taksterne for drikkevarer indtaget »I den alm. krostue« var følgende:

1 sopken dansk brændevin	2 sk.
1 lidet glas øl	2 sk.
1 stort glas øl	3 sk.
1 flækket 2 sk. surbrød med smør og ost	4 sk.
1 pægl dansk brændevin	7 sk.
1 pægl mjød	7 sk.

Ved ordet sopken forstås det som drikkes på en gang (en snaps) - beslægtet med svensk: en sup.

Ville man ikke sidde i krostuen, var priserne højere, men udvalget til gengæld større og mere eksotisk, f.eks. »1 flaske vinkandel«. Efter ordbogen er kandel varm vin tilsat æg, sukker, kanel o.lign. En alm. flaske rødvin koster 4 mk. (= 64 sk.) og en flaske Madeira koster 2 rbd. (= 192 sk.). Desuden fås 1 bolle punch eller blot 1 sopken likør, konjak, fransk brændevin og meget andet, f.eks. »en flaske afbrændt rødvin«, hvor alkoholindholdet brutalt reduceres ved afbrænding (opvarmning).

For 2 mk. (= 32 sk.) fås »1 portion fin the, med maskine, sukker, fløde og tilbehør af 4 kopper«. Ønskes almindelig te i stedet for den fine, men med samme »tilbehør« kan man spare 4 sk. og vil man nøjes med »1 spølkum thevand« fås det for 16 sk. (spølkum er en stor flad kop, ofte uden hank).

1 spølkum kaffe er lidt dyrere, dyrest er en portion chokolade.

Er man sulten fås f.eks. »2 retter almindelig god tilstrækkelig middagsmad med tilbehør af brød, salt, sennep etc. til en person« - for 4 mk. (=64 sk.) altså samme pris som for overnatning. Endvidere er der naturligvis priser på datidens »garageleje«: »For en hest i 24 timer« 8 sk. og det dobbelte for »to heste og vogn i samme tid«. Datidens »brændstof« er dyrt, idet en skæppe havre koster 48 sk.

I 1856 blev Postgaarden solgt for 22.500 Rdl. til Niels Jensen[106], som fik borgerskab som gæstgiver 30. januar 1857[107].

Udbygningen af jernbanenettet øgede antallet af rejsende til gavn for byernes gæstgiverier på bekostning af landevejskroerne. For Postgaarden blev det dog en nedtur, da den var baseret på de hestetrukne diligencer og dagvogne, som efterhånden mere holdt ind ved jernbanestationerne, hvortil også postkontorene flyttede. I 1859 var Roskildes postkontor i Hersegade[108].

Kroerne ved byen

Efter 1695 var det magistraten i købstæderne, som udstedte gæstgiverbevillinger. Anderledes var det med kroer på landet. Udover de ældgamle kroer, som blev anlagt ved landevejene med to mils afstand, fandtes i begyndelsen af 1700-tallet et utal af kroer både med og uden bevilling. Efter 1734 var det en forudsætning for at drive kro, at man havde kongelig bevilling, som bestemte om kroen måtte brygge øl og brændevin eller om kroen skulle købe drikkevarerne i nærmeste købstad, som det var tilfældet med bl.a. Hedehuskroen[109], der købte øl og brændevin i Roskilde.

Fra midten af 1700-tallet lå der landevejskroer på Roskilde bys jorder, men udenfor byportene. Det besynderlige er blot, at de i mange år blev drevet uden bevilling eller indsigelser fra de privilegerede gæstgivere i Roskilde, som havde eneret på overnatning mod betaling.

Hedekroen/Roskildehvile

Hedemøllekroen eller Hedekroen kan føres tilbage til 1755, da møller Thomas Wessing var ejer og havde borgerskab med tilladelse til at brænde brændevin og holde værtshus for rejsende. Efter ham fulgte Hans Ernst, Knud Larsen og Casper Feigh. Den lå på den gamle landevej til København, hvis første stykke eksisterer endnu under navnet »Gl. Landevej«, der ender blindt i dag.

Da den nye landevej blev anlagt i 1770'erne (den nuværende Københavnsvej) flyttede Casper Feigh bygningerne hertil omtrent på samme tid.

Efter ham var ejerne Lars Jørgensen, Røywad, Andkjær og endelig Peder Rugaard, som købte kroen i 1804[110].

I 1819 mageskiftede Rugaard kroen med gæstgiveriet Postgaarden i Ringsted, hvis ejer Jens Dahl Ahrentzen nu forlangte at se bevillingen. Rugaard havde imidlertid ingen, men kunne oplyse, at der havde været drevet krovirksomhed med overnatning på dette sted i mange år. Den nye køber lod sig ikke nøje med den forklaring og skrev derfor ansøgning til Kongen, som via amtmanden bad borgmesteren i Roskilde om en forklaring. Borgmesteren svarede den 1. april 1819, at ham bekendt eksisterede der intet privilegium til at drive gæstgiveri for ROSKILDEHVILE, som kroen nu hed (stavet i eet ord). Borgmesteren kunne dog tilføje, at de skiftende ejere alle havde fået borgerskab med tilladelse til at brænde brændevin og at holde værtshus for rejsende. Borgmesteren oplyste endvidere, at stedet altid har været besøgt af bønder på deres rejse til og fra København og at der hverken i eller ved Roskilde var så bekvemt et bedested for bønder med hensyn til at få kreaturer og vogne husede[111].

Enden på det blev, at Ahrentzen fik den ønskede kgl. bevilling. I løbet af et års tid gik han imidlertid fallit[112], idet han ikke kunne klare de økonomiske forpligtelser til Rugaard, som derfor måtte tage kroen tilbage. Belært af Ahrentzens bevillingsvanskeligheder søgte og fik Rugaard kgl. bevilling den 20. maj 1820[113].

Rugaard stammede fra en velstående Slangerupfamilie og havde der selv tjent godt på brændevinsbrænding, som han fortsatte med i Roskilde, hvor han nok var den største brændevinsbrænder og endnu i 1825 havde han brænderi i Slangerup.

I årene 1805-6 byggede han Roskildes største hollandske vindmølle i den sydvestlige ende af Hersegade.

Desuden ejede Rugaard al jorden syd for Hersegades mølle, hvor baneterrænet er nu, samt jorden fra møllen hen til Frue kirke og ned til Læderstræde. Han døde i 1829 og Roskildehvile blev drevet videre af sønnen Lauritz, som fik privilegium i 1830. I 1834 var kroen forpagtet til Ole Hansen[114], medens han selv tog sig af landbruget.

Rugaards døtre blev gift ind i de ledende Roskildefamilier Kornerup og Brønniche[115].

Det var ved Roskildehvile, at 250 sjællandske bønder samledes i 1840 for i hold at bære Fr. 6's kiste, som natten forinden var ført hertil, det sidste stykke ind i Roskilde.

I 1852 nedbrændte kroen og ejeren havde planer om at flytte den ind i byen på det østre hjørne af Algade/Hestetorvet. Det blev dog opgivet af forskellige grunde - bl.a. var borgerrepræsentationen nervøs for at krogæsterne så ville søge til Hedehuskroen til skade for byen. Man så dog gerne, at der kom et smukt og moderne hotel på Hestetorvet til gavn for byen, men det var nok mere end Rugaard kunne klare.

Planerne blev dog skrinlagt og Roskildehvile blev genopført, men kort tid herefter overtaget af brændevinsbrænder Jørgen Larsen.

Kroerne ved Ringstedvej

Der er næppe tvivl om, at de såkaldte »Møllehuskroer« - der var i lang tid to - foruden værtshushold også har haft liggende gæster i lighed med Hedekroen /Roskildehvile.

Ingen af de skiftende ejere har dog kunne betegnes som privilegerede gæstgivere.

Andre gæstgiverier inde i byen

Ligesom det har været tilfældet med kroerne på byens jord har der tilsyneladende fra gammel tid været en gråzone af andre udbydere af logi end de privilegerede gæstgivere, som faktisk havde monopol herpå, men alligevel har accepteret tilstanden.

Lokalhistorikeren Behrman beretter i 1832, at foruden »Prindsen« og »Hamborg Herberg« (Postgården) fandtes »nogle værtshuse, hvor rejsende tage ind og kunne få både logi og spise- og drikkevarer, som i det mindste er lige så gode og dog ikke så dyre som Hamborg Herberg.«

En gennemgang af borgerskabsprotokollen afslører dog ingen formelle borgerskaber som gæstgivere, bortset fra det nedenfor omtalte, som blev drevet af Anders Nielsen.

Desuden vil en enkelt af de virksomheder, der blev drevet uden formel tilladelse som gæstgivere, blive omtalt nærmere, selvom den ikke hører hjemme i denne artikel om privilegerede gæstgiverier. Den medtages kun for at kaste lys over de noget besynderlige bevillingsforhold, som rådede i byen frem til loven om fri næring trådte i kraft i 1862, hvorefter der ikke mere fandtes privilegerede gæstgivere i landet.

Anders Nielsens gæstgiveri

I en gammel to-etagers ejendom beliggende hvor Algade 5 nu er, lå der i mange år et værtshus. Karakteristisk for ejendommen var den øverste etage, som ragede ikke så lidt ud over stueetagen. Anders Nielsen havde i 1831 fået borgerskab som værtshusholder og i 1838 tillod stiftamtmanden, at han »måtte herberge rejsende«[116], hvad han i øvrigt fortsatte med til

Fig. 15 »Stadt Hamborg«, Algade 7. Til venstre ses lidt af Anders Nielsens gæstgiveri.

omkring 1870. Der forelå altså her en klar tilladelse og efter 1838 kaldte han sig gæstgiver, medens ejerne af »Prindsen« og »Postgården« kaldte sig privilegerede gæstgivere. På den tid må der i perioder have været øget logibehov, f.eks. i Stænderforsamlingstiden. Desuden har de privilegerede gæstgiverne nok benyttet stedet, når de ikke selv havde plads til rejsende.

»Stadt Hamborg«

Et billede fra 1853 på en chokoladekop (udført på Den kgl. Porcelænsfabrik) viser tre ejendomme, nemlig Algade 5, 7 og 9. Til venstre i billedet ses den udkragede ejendom, hvor den lige omtalte gæstgiver Anders Nielsen holdt til. Ejendommen i midten var dengang nyopført til erstatning for en mere beskeden ejendom, hvori der i mange år havde været værtshus. Den blev i 1838 erhvervet af en hjul- og karetmager Chr. L. Johansen. Hans tanke var at drive »billard- og herberghold« her, da han på grund af sygdom ikke længere kunne magte håndværket[117].

Hans ansøgning til stiftamtmanden gav anledning til en omfattende korrespondance. Han gjorde gældende at der i mange år havde været »herberghold« i ejendommen, men dette blev bestridt af borgerrepræsentationen[118], som fik sagen til udtalelse fra magistraten. Det endelige resultat var en tilladelse til at ombytte sit borgerskab som hjul- og karetmager med et borgerskab som »billard- og værtshusholder«[119]. Selvom tilladelse til at holde herberg således ikke forelå, kaldte han sig frimodigt for gæstgiver.

Omkring 1840 holdt den nystiftede Borger- og Håndværkerforening til her.

»Stadt Hamborg« blev i 1848 overtaget af en Københavnsk hovmester H. P. Hansen, som så en stor fremtid i møde efter åbningen af jernbanen København/Roskilde. Det var ham der fandt på navnet »Stadt Hamborg« - ikke at forveksle med »Postgården«s oprindelige navn »Hamborg Herberg«.

Han antog en fransk kok og fransk- og tysktalende tjenere, som bar korte trøjer og små grønne forklæder[120].

Stedet omtales som hotel af flere forfattere, men nogen tilladelse forelå ikke. H. P. Hansen opnåede i 1849 kun borgerbrev som »billard- og værtshusholder«. I et vist omfang benyttede både »Prindsen« og »Postgården« stedet, når der ikke var plads hos dem. I øvrigt kom det frem ved borgerrepræsentationens nye behandling af sagen, at det var skik og brug i byen (men vel uden at byen havde adkomst hertil), at betragte værtshusholdere som herbergere for »rejsende kræmmere, markedsgæster og simple folk«[121].

Det var dog næppe »simple folk«, som H. P. Hansen satsede på - det var snarere kurgæster på den nye vandkuranstalt ved Maglekilde. Den krakkede imidlertid efter få år og H. P. Hansen solgte i 1854 ejendommen til en manufakturhandler, der indrettede butik der[122]. Endnu efter anden verdenskrig havde »Magasin du Nord« forretning her.

Noter:

RA = Rigsarkivet, København
LAS = Landsarkivet for Sjælland m.m., København
Kb = Kancelliets brevbøger vedr. Danmarks indre forh.
Sr = Danske Kancelli, Sjællandske registre
Rb = Retsbetjentarkiver, Roskilde byfoged
Rr = Rådstuearkiver, Roskilde rådstue
Sp = Skøde- og panteprotokoller

1) T. Topsøe-Jensen: Ad Hjulspor og Landeveje (1966) s. 49
2) Aage Welblund og G. Hassø: Gamle landevejskroer fra Kbh. til Korsør (1946) s. 33 ff.
3) Kb 21/7 1643
4) RA Sr 1646 s. 21
5) Årsskrift, Roskilde Museum, ROMU 1993 s. 17
6) LAS, kirkebog Roskilde domkirke 30/1 1653
7) som note 6
8) RA, Rentekammerafr. 1660-79 pk. 216.270 læg x 17
9) Kogebog (1616) fotogr. optryk Wormianum (1966) afsnit 28
10) Kb 1642/43 s. 142 note 1 og s. 39 note 1
11) RA Byfogedregnsk. Roskilde 1618, Fol.reg. 108 b pk.112 a-d
12) Kb 26/8 1624
13) som note 2 s. 24
14) Kb 23/3 1626
15) J. O. Ahrnung i Årb. Kbh. amt 1957 s. 38
16) RA, Rentekammer arkivalier vedr. særl. erhverv 1680-1848 indberetn. fra Roskilde 25«12 1680
17) RA Sr 31/3 1656
18) RA Sr 13/1 1657
19) som note 15
20) RA, Danske kancelli, indlæg til Sjæll. reg. 18/5 1661 sag 107
21) RA Sr 18/5 1661
22) RA Danske kancelli, Supplik 5/11 1661 under henlagte sager reg. no. 61
23) RA Højesterets voteringsbog 1661/62 (5/12 1661)
24) Otto Madsen: Et nyttigt og gavnligt Postværk (i P&T's Historie til 1711) (1991) s. 257
25) RA Sr 15/6 1660 sag 96
26) RA Danske Kanc., Konc. og indl. til Sjæll. Tegnelser sag 16, 15/1 1662
27) RA Danske Kanc. Sjællandske Tegnelser 1660-63 s. 264
28) som note 26 sag 280 16/9 1674
29) RA Sr 1673-75 s. 402
30) som note 29 s. 417
31) som note 26 sag 156 15/4 1662
32) som note 24
33) RA revid. købst. regnsk. Roskilde 1677, 1678
34) Roeskilde Byes Grundstaxt 1682, kopi i Lokalhist. ark. Roskilde
35) RA Sr 1678/80 s. 548
36) LAS, Rb, Overformynderiprot. 1683/1722 skiftesag 74
37) RA Sr 1681/82 s. 447
38) RA Sr. 1683/84 s. 333
39) Fanny Fang: Roskildes Torv 1682, Jul i Roskilde 1956 s. 7
40) RA Sr 1687/88 s. 557
41) E. Dam: Roskilde Domapotek (1900) s. 12
42) som note 33, 1696
43) RA Sr 1693/95 s. 175
44) Schous Forordninger (1795-) s. 499 ff (5.3.1695)
45) RA Sr 1722/24 s. 757
46) som note 42
47) som note 42
48) som note 33, 1710
49) Strange Nielsen: Gadstrup og Syv Sogne (1953) s. 157
50) Sv. Aage Bay: Horsens historie indtil 1837 (1982) s. 123 ff
51) som note 50
52) som note 34
53) som note 33, 1720
54) LAS Kirkebog Roskilde domkirke
55) Chr. Christensen: Prindsen i Roskilde (1926) s. 8

56) RA Sr 1762/3 s. 141 hvor bev. fra 1755 findes gengivet
57) som note 48
58) som note 48
59) som note 33, 1718-20
60) LAS Kirkebog Roskilde domkirke 1725
61) LAS Brandforsikringsarkivalier Roskilde 1731-34 film 1496
62) LAS Rr, Matrikelreg. 1682/1720/1740 reg J 2
63) som note 45
64) som note 41, s. 14
65) Kbh. Stadsarkiv, lavsarkivalier, Kandestøberlavet
66) som note 48
67) Chr. Christensen: Holberg Traditioner i Roskilde i Roskilde Føljetoner (1927) bd. 1, s. 88
68) som note 61
69) LAS Rb, Sp nr. 2, s. 243
70) LAS Rb, Sp No. 1, s. 129 og 410
71) LAS Rb, Kopibog udg. breve 1737-59
72) som note 69
73) Villads Christensen: Hedehuskroen, Hist. Medd. om Kbh 1921/22 s. 298
74) RA Sr 1746/48, s. 541
75) Helle Linde: Magistrat og Borger (1948) s. 33
76) LAS Rr. Rådstueprotokol 1750-83
77) LAS Rb Sp No. 3 s. 99
78) som note 55 s. 43
79) som note 55 s. 52
80) LAS Sjæll. Stiftamt, Korresp. vedk. Roskilde 27/3 1736
81) som note 80
82) som note 80, brev af 9/2 1736
83) LAS Rb Sp No. 1 s. 232
84) RA Hjælpemiddel »Adsk. bestillinger 1A« s. 200 (i RA's læsesal)
85) Jac. Kornerup: Rosk. i gl. Dage (1892) s. 110
86) som note 80 - 23/3 1741
87) RA Sr 5/5 1741
88) LAS Rb, Skifteprot. No. 4, s. 721
89) LAS Rb, Skifteprot. 1753/62 s. 3, s. ff
90) som note 76, s. 59
91) LAS Rb Sp No. 3, s. 98
92) som note 91, 251
93) LAS Rb Sp No. 4, s. 242
94) som note 76, s. 151
95) P&T"s Historie 1711-1850 (1991) s. 66
96) Villads Christensen i Hist. Medd. om Kbh., Bd. 5, s. 347
97) LAS Rb Sp No. 5, s. 14
98) Årb. for det danske Postv., Bd. 5 (1896) s. 121 ff
99) RA Generalpostdirektionens arkiv, pk. 751
100) LAS Rb Sp No. 6, s. 99
101) A. Monrad Møller: Postrytter, dagvogn og fodpost (P&T's Historie 1711-1850) s. 74
102) LAS Rb Sp No. 7, s. 382/4
103) som note 85, s. 82
104) Lotte Fang: H. C. Andersen i Roskilde (1986) s. 14+17
105) LAS Rr, sager vedr. næringsv. reg. C-27
106) LAS Rr Sp No. 16, s. 110/11
107) Borgerskabsprotokol, kopi i Lokalhistorisk arkiv, Roskilde
108) TRAP DANMARK 1' udg.
109) som note 73, s. 295
110) RA Danske Kancelli, Justitsdep., indlæg til registrantsag 713
111) som note 110
112) LAS Rb, skiftedok. 1816 (særsk. pk. mrk. J. D. Ahrentzen)
113) som note 84, Bd. 2, s. 688
114) Folketælling 1834, kopi i Lokalhistorisk Arkiv, Roskilde
115) Arne Sundby: Frederikssund og Slangerups historie (1931), s. 360 ff
116) LAS Rb, alm. korresp., Journalsager Juni 1838
117) RA Danske kancelli, 2' dept., brevsager 1838, nr. 1861
118) som note 117
119) som note 116, Sept. 1838
120) Hans Rønø: Glimt fra det gamle Roskilde (Rosk. bogen 1964) s. 18
121) LAS Rr, Rådstueprot. B. 7, s. 88 samt referat i Roskilde Avis 10. februar 1848
122) som note 120.

ROMU

ISBN 87-88563-308
ISSN 0107-928 x